

BALTASAR PORCEL I LA MEDITERRÀNIA

Pere Rosselló Bover
Universitat de les Illes Balears

RESUM: La mar Mediterrània té una presència constant en l'obra literària de Baltasar Porcel. A més, va escriure diverses obres en què parlà de la Mediterrània i teoritzà sobre el concepte de *mediterraneïtat*. Entre totes aquestes obres destaca *Mediterrània: onatges tumultuosos*, un assaig extens que tracta dels orígens dels pobles mediterranis, dels canvis experimentats al llarg del temps, dels trets comuns i de la problemàtica actual que pateixen. En aquest article estudiam totes aquestes idees de Porcel i les relacionam amb les dels principals pensadors que el varen influir.

PARAULES CLAU: Baltasar Porcel, Mediterraneïtat, pobles mediterranis.

ABSTRACT: The Mediterranean Sea was a constant reference in the literary works of Baltasar Porcel. Furthermore the majorcan writer wrote different works where he talk on the Mediterranean Sea and theorized on the concept of "mediterraneanhood". Between these different works the author points out "*Mediterrània: onatges tumultuosos*", an extensive essay on the origins, changes, common traits and troubles of mediterranean peoples. This paper is devoted to analyze Porcel's ideas on the afore mentioned topics and makes relation of these ones with the different thinkers who influenced him.

KEY WORDS: Baltassar Porcel, "Mediterraneanhood", Mediterranean People.

INTRODUCCIÓ

En una entrevista recent, Baltasar Porcel afirmava: «Jo m'he inventat totes les meves pàtries: Mallorca, Catalunya, la Mediterrània» (Pons, 2007: 13). Aquesta afirmació em sembla prou representativa de la importància del concepte de *mediterraneïtat* que hem de desenvolupar en aquesta ponència i és, també, una mostra del caràcter essencialment personal que té la seva proposta. Les tres pàtries que Porcel s'ha «inventat» són tres cercles concèntrics, inclosos un dins l'altre, de més petit a més gran, que ens defineixen a tots, però que sobretot caracteritzen Baltasar Porcel: Mallorca, la seva terra de naixença, on va viure la infantesa i la joventut, i on, com Ulisses, l'escriptor torna sovint, i que constitueix el magma més important de la seva novel·lística; Catalunya, on visqué i treballà des que era jove i en el recobriment de la qual (tot incloent-hi, també, les Balears) va esmerçar una gran part dels esforços personals, intel·lectuals i professionals; i, finalment, la Mediterrània, la gran pàtria blava que l'uneix al món, el defineix i caracteritza com a ciutadà d'aquest planeta i li forneix uns vincles que el lliguen al passat més remot.

El concepte de *mediterraneïtat* que Baltasar Porcel ens ofereix l'ha anat formulant lentament en el seu pensament, tot i que és implícit ja en els inicis. Com ha estat repetit moltes vegades, el primer article de Porcel va aparèixer a la revista local *Andraitx* i tractava de la barriada andritxola del Pantaleu. Aquells anys va col·laborar a *Andraitx* amb articles sobre temes locals o relacionats amb la història del poble; uns textos que, al capdavant, estan amarats d'un inevitable regust *mediterrani*. Andratx, poble del Mare Nostrum, ha constituït el nucli d'una part importantíssima de la narrativa de Porcel; és el que la crítica ha denominat el «mite d'Andratx». «La mediterraneïtat de Porcel —ha escrit Llorenç Soldevila— seria incomprendible sense el procés mitificador d'Andratx i la seva gent, és a dir, sense haver començat a elevar a categoria les anècdotes ultralocals» (Soldevila, 1998: 20).

El món mallorquí i mediterrani ja és ben present a l'obra teatral *Els condemnats*; a les novel·les *Solnegre*, *La lluna i el cala Llamp*, *Els argonautes*, *Difunts sota els ametllers en flor*, *Cavalls cap a la fosca*, i, posteriorment, a *Les primaveres i les tardors*, *Ulisses a alta mar* i *El cor del senglar*, i també en un gran nombre de relats breus. En certa manera, podríem afegir a aquesta llista alguns llibres com *Els xuetes* o *El conflicte àrabe-israelí*. De fet, en els «llibres de viatges» sobre les Balears, Porcel formula una interpretació

de la personalitat col·lectiva dels habitants de les Illes —hi ha una atenció envers aquells temes que configuren la mentalitat popular (històries de pirates, mites col·lectius, etc.) i assaja una aproximació al país semblant a la que havia fet Joan Fuster—¹ i, en certa manera, ja avança moltes de les idees sobre els països del Mare Nostrum, com és la de la Mediterrània com a «eix essencial de la civilització occidental», de la «consciència d'una unitat mediterrània» o de «la continuïtat d'una manera de pensar i d'obrar» (Puig 1991, 61)² des de la Grècia antiga fins avui. Igualment, destaca trets propis dels balears que són característics de tots els mediterranis, com l'individualisme, la defensa de la propietat privada, el relativisme —l'acomodament o la indiferència— en matèria política o el caràcter pragmàtic i realista. Fins i tot, en algun dels articles publicats a *La Vanguardia* i recollits al tercer volum de les obres completes, titulat *Punts cardinals* (1991), en els quals el tema polític i/o d'actualitat sol ser predominant, també trobam declaracions de *mediterranisme*, com en el titulat precisament «Mediterrània», publicat el 6 de desembre de 1985. En destacam aquestes paraules:

Si hi ha alguna cosa que de debò desperta el meu, diguem-ne, patriotisme, les meves il·lusions en relació amb la Història i la terra i fins i tot amb molts homes, és allò que Rubén Darío va anomenar, amb els seus versos carrinclons i estimulants, «el divino y eterno rumor mediterráneo...».

M'agraden enormement les nostres illes que guarden al sol esplèndid el tresor mitificat de les seves vivències. M'agraden les escultures gregues de bronze del segle v abans de Crist. M'agrada el gran desert que, daurat i calent, ens sotja pel sud. M'agraden els tipus com Anníbal —tan tenaç, tan intel·ligent—, lliurats a una glòria que fulgura i que mor, com la vida... M'agraden les noies felines, estampa d'ansies i promeses sobre un fons de mar (Porcel, 1991: 545).

¹ Rosa Cabré assenyala que Porcel, com Joaquim Molas, Josep M. Castellet i Joan Fuster participaven «de la idea heretada de Jaume Vicens Vives d'explicar el país com una manera de contribuir a la seva transformació» (Cabré, 1994: 89).

² Puig, 1988: 10-11.

Explicar la presència de la Mediterrània en les novel·les de Baltasar Porcel inevitablement resultaria redundant amb el que Joaquim Molas, Rosa Cabré i Llorenç Soldevila, entre d'altres, ja han explicat del denominat «mite d'Andratx». La Mediterrània és omnipresent en la majoria dels seus llibres de viatge, com *Arran de mar*, *Camins i ombres*, *A les Illes*, *A totes les Illes*, *Les Illes, encantades*, o en el volum de les obres completes, titulat *Totes les Balears*. Ja el 1968, Pedro Laín Entralgo apuntava que rere els contes i articles aplegats a *Las sombras chinescas* hi havia «un típico escritor mediterráneo», perquè hi veia «*las notas que dan carácter propio a los hombres de ese mar*», això és: «*la agudeza de los sentidos, la memoria vieja e irónica, la melancolía mesurada*» (Laín, 1968: 11). Únicament a tall d'exemple, podem llegir aquí els dos paràgrafs amb què comença el capítol 3 d'*Els argonautes*, en què hi ha una presència constant de la mar Mediterrània:

La mar era plana i els rajos del sol s'hi reflectien en violentes esquitxades. Una mar de blau uniforme, amb una ampla capa descolorida que el creuava de gregal a llebeig. La llanxa semblava no moure's, rodejada pel centelleig agut. L'aigua oberta per la proa i que s'aixecava en dos rulls brogidors, era l'únic que feia, en la seva transparència i sabonera, una certa sensació de frescor. Les planxes de la llanxa bullien. En Prudenci Torroella anava amb banyador i portava una galleda que pouava en la mateixa mar. Espargia l'aigua per la coberta, aigua que s'evaporava de seguida exhalant minses fumarades.

Al cel no hi havia ni un núvol. Només a llevant mar i cel es barrejaven en una línia de blanca fumassa. Un peix botava sobre l'aigua tersa, es revinclava a dos pams d'altura, degotant, i tornava a caure, de pla, pegant un petit esclafit contra la superfície. Es feien tres o quatre cercles d'ones a penes insinuades, que s'expandien fonent-se als pocs metres. Rere la *Botafoc* es dibuixava una estela plàcida, com si fos de pasta. A ponent es veia un vaixell, llunyaníssim, de la grossària d'una sabata. No amollava fum (Porcel, 1968: 67).

³ *Mediterraneo: tumulti di un mare*. Trad. d'Enrica Maria Ferrara. Nàpols: Magma, 1997. Hi ha també una versió castellana d'aquest llibre, titulada *Mediterráneo, tumultos del oleaje*. Barcelona: Planeta, 1996.

Tanmateix, no seguiré per aquest camí, perquè, com aquest, podríem llegir molts d'altres fragments dels llibres esmentats.

Sobretot, però, Baltasar Porcel és l'autor d'un assaig, titulat *Mediterrània. Onatges tumultuosos* (1996), per la traducció italiana del qual el 1999 va rebre el premi Boccaccio Europa.³ Durant dotze anys, entre 1988 i 2000, Porcel va presidir l'Institut Català de la Mediterrània d'Estudis i Cooperació. Ell mateix, en el pròleg (amb el títol mariner d'«Avís als navegants») de *Mediterrània. Onatges tumultuosos*, ha resumit la seva aportació a la *mediterraneïtat* amb aquestes paraules:

Vull recordar igualment que *Mediterrània. Onatges tumultuosos* constitueix «només» una de les meves aproximacions a la Mediterrània. Perquè també hi ha, i intensament, la majoria de les meves novel·les, el seu llenguatge, la seva atmosfera, la sang i la ironia, la poesia, des de *Cavalls cap a la fosca* a *Les primaveres i les tardors*. O el que he escrit sobre les meves illes, que figura en el volum IV de les meves Obres Completes, *Totes les Balears*: allò visceral, allò encantat, allò històric. A més d'altres títols, com *El conflicte àrab-israeli* o *Viajes expectantes*, i d'un gran nombre d'articles. I vaig fundar a Barcelona i presideixo una institució de prestigiosa dimensió investigadora i divulgadora, pluridisciplinària, plataforma de diàlegs, coneguda des de Brussel·les a Jerusalem i a Alger: l'Institut Català de la Mediterrània.

Suposo, doncs, que puc alimentar un cert orgull pel que fa a la meua contribució mediterrània. En la qual, d'altra banda, serà escàs el meu possible mèrit quant a intencionalitat, ja que he obeït sempre l'impuls d'un imperatiu de dins a fora. No m'he proposat escriure i treballar sobre la Mediterrània amb perfilada finalitat, sinó que senzillament ho he fet com a conseqüència natural del meu ésser, del meu existir. No maduren així els fruits? (Porcel 2002 [1996], 14).

També Joaquim Molas ha mostrat que, en el procés ideològic seguit per Porcel i que el professor etiqueta com «liberalisme crític» —a més d'assumir la monarquia, el catalanisme cultural, el rebuig al marxisme i l'independentisme, etc.—, té un lloc important la defensa del «món de la Mediterrània —entès en un sentit tan ampli que engloba les terres afroasiàtiques— com a potencial humà i imaginatiu, i, alhora, com a possible via catalana d'internacionalització» (Molas, 1994: 24).

Encara que Baltasar Porcel, com diu, «s'hagi inventat» la seva Mallorca, la seva Catalunya i la seva Mediterrània, aquestes tres pàtries no han sorgit del no-res, sinó que, a partir del seu món més immediat —aquell que va veure en la infantesa—, ha anat construint la seva realitat literària. Antoni Planas ho ha explicat amb aquests mots tan clars com definitius:

Baltasar Porcel duu a sobre tota la càrrega de ser andritxol. Ha assumit el paisatge, la mar, la història del seu poble, els seus avantpassats, les persones que ha conegut, la seva família, les rondalles que li han explicat... Ho ha agafat tot, ho ha passat tot pel garbell del seu imaginari i ho ha convertit en literatura, però també en una forma de vida (Planas, 2003: 19-20).

Bastarà recordar que, per exemple, una figura familiar, gairebé llegendària, la de l'oncle Macià Porcel —patró de cabotatge que traslladava mercaderia arreu de la Mediterrània—, li serveix de base dels personatges Leonard Juvera, d'*Els argonautes* i Baltasar Guillem, d'*El cor del senglar*.

Ara bé, amb el pas dels anys —crec—, la *mediterraneïtat* de Baltasar Porcel s'ha anat reforçant i n'ha esdevingut una idea mestra del pensament i obra. Potser és significatiu el fet que en alguns dels primers llibres aquest esperit mediterrani quedi més dissimulat; és el cas de la novel·la *Els escorpins* —que, si bé en part està ambientada a Sant Elm, era protagonitzada per un sacerdot calvinista, l'antítesi de l'home mediterrani— o de l'obra teatral *La simbomba fosca* —amarada de l'absurditat dramàtica de Thomas Beckett i Eugène Ionesco.⁴ Curiosament, Llorenç Villalonga opinava que Porcel havia triat el pseudònim d'Odín —amb què col·laborava els anys cinquanta i seixanta al *Diario de Mallorca*— «perquè el seu caràcter no era mediterrani, sinó més propi del nord d'Europa: callat, auster, purità...» (PLANAS 2003, 40). Recordem que Odín era, en la mitologia nòrdica, el déu principal, el que regia tant la saviesa, la poesia o la màgia com la guerra i la mort. Desconec quins foren els motius que feren que el jove Baltasar Porcel escollís aquest pseudònim, que té un caràcter nòrdic indubtable, completament allunyat del món i de la mitologia mediterranis.

⁴ Tot i això, Llorenç Soldevila ha vist en l'Home dels Peixos un personatge que representaria l'esperit mediterrani (Soldevila, 1998: 21).

No crec que sigui gaire arriscat, però, afirmar que la vocació mediterrània de Porcel es comença a despertar amb més força i a fer-se explícita ja cap a la meitat dels anys seixanta i tal vegada hi tingui molt a veure, conscientment o inconscientment, la coneixença personal, l'any 1965, d'un gran escriptor mediterrani: Josep Pla. De fet, Pla és l'escriptor de qui Porcel aprèn més i qui li ensenya que «la ideologia i la utopia estan molt bé, però no serveixen com a punt de partida per observar la situació real d'un país i que és necessari fer un periodisme que reculli tot allò que realment interessa a la gent, des de la realitat plural del país» (Planas, 2003: 82). Amb Pla, comprèn que això solament es pot aconseguir «acostant-se a la gent; recorrent la geografia del país arreu; estudiant-ne la història i aprofundint en l'anàlisi dels textos antics» (Planas, 2003: 82). Així, la *mediterraneïtat* de què Porcel parla anys més tard a *Mediterrània*. *Onatges tumultuosos*, en bona part és fruit, per una banda, de l'experiència viatgera, d'acostar-se a la gent per conèixer-la millor, i, per una altra, de la recerca en el passat, en les arrels que ens poden fer comprendre més bé el present i ens poden donar la clau del futur.

Ara bé, tot i que *Mediterrània*. *Onatges tumultuosos* sigui la fita més important de la teorització sobre la *mediterraneïtat* que Porcel hagi elaborat, hem de recordar altres obres assagístiques seves, com el treball de direcció del llibre *Mediterráneo: una globalidad emergente* (1996) —llibre que propugna una revisió i un acostament de l'Estat espanyol a la Mediterrània, que li permeti assolir la modernitat i recobrar una nova àrea d'influència—,⁵ que inclou un text seu, titulat *Geografía y fabulación*,⁶ o *Unitat versus uniformitat* —pròleg al llibre *L'espai mediterrani llatí*, dirigit per Maria-Àngels Roque—, en el qual Porcel defensa l'heterogeneïtat dels països de la Mediterrània i el

⁵ «[...] una revisión de la España mediterránea y un acercamiento a la capacidad creadora, cultural y artística, del *mare Nostrum*. / España no ingresará realmente en la modernidad, en el siglo xxi, en el coro de las naciones adelantadas, si no recupera la conceptualización, si no reconquista su influencia, en una de sus vertientes fundamentales: el Mediterráneo» (Porcel, 1996: 11).

⁶ Al pròleg del llibre *El Mediterráneo: una globalidad emergente*, titulat, com el volum, «El Mediterráneo: una globalidad emergente», Porcel advoca a favor de la creació, per part de l'Estat espanyol, d'una política mediterrànista: «Es evidente que a España le urge crearse una visión propia del Mediterráneo, ajena a los tópicos generales y paralela aunque distinta a la que puedan tener las grandes potencias que en él actúan y a la existente en sus riberas y conflictos. Si España tiene que tener una política global mediterránea, también tiene que elaborar una política particular para el Mediterráneo Occidental porque éste es nuestro espacio, porque el Zagreb plantea interrogantes de importancia capital como la emigración, el fundamentalismo, la economía» (Porcel, 1996: 9).

paper vertebrador que tenen en el món occidental. Molt recentment, amb motiu d'haver-li encarregat el discurs de cloenda de la Fira de Llibre de Frankfurt, Porcel va escriure un altre text, titulat *El Llibre, el Cel i la Terra*, que també constitueix una aportació a la *mediterraneïtat*. Amb referències a Herder, Heidegger, Empèdocles, Protàgores, Horaci, Heràclit i Homer, fa una proclama de l'esperit mediterrani des d'una perspectiva profundament poètica i alhora és un cant a la lectura i a la vida.

2. UN ASSAIG SOBRE LA MEDITERRANEÏTAT: *MEDITERRÀNIA. ONATGES TUMULTUOSOS*

L'any 1996 va aparèixer l'assaig *Mediterrània. Onatges tumultuosos*, del qual, el 2002, se'n va fer una segona edició. L'origen del llibre es remunta cap a la meitat dels anys vuitanta, quan Porcel preparava un programa per a TVE, que havia de consistir en una sèrie de setze capítols dedicats a la Mediterrània. Porcel va escriure els textos a partir dels quals Paco Olesa s'encarregà de redactar els guions. Quan aquesta fase ja estava acabada i havien de començar el rodatge, el director de TVE, José María Calviño, fou substituït per Pilar Miró. A partir d'aquest canvi, la persona que estava al capdavant del programa va suspendre el projecte. Porcel, però, hi havia treballat durant tres anys i tenia una gran quantitat de material escrit i informació recopilada a partir de llibres i viatges que havia fet. L'any 1994 va decidir refondre tot aquest material, no per convertir-lo en cap projecte audiovisual, sinó en un llibre, que al final seria l'assaig *Mediterrània. Onatges tumultuosos*. L'any 2001, TV3 va produir la sèrie *El mar de l'home*, inspirada en aquest llibre.

Mediterrània. Onatges tumultuosos és una obra de quasi cinc-centes pàgines, en què Porcel explica la seva visió de la Mediterrània, i hi aporta una extensíssima documentació històrica. És un llibre difícil de classificar, atès que alhora conté trets propis de la narrativa de viatges, de l'autobiografia, dels llibres d'història, de l'assaig, etc. Per això, hi detectam molta diversitat tècnica: narració —tant en primera persona com en tercera—, descripció, argumentació, fragments més objectius i d'altres de més subjectius, etc. En realitat, és una obra polimòrfica que esdevé unitària gràcies al tema transversal de la Mediterrània i de la *mediterraneïtat*, i a la força expressiva i estilística que l'autor, com en les millors novel·les, sap imprimir a cada pàgina. Al pròleg, Porcel adverteix de la diversitat que hi trobarem:

Aquest llibre podria ser d'història o de viatges, però en realitat és un llibre de figures sobre el paisatge, tumult del simbòlic onatge humà que ha travessat una vegada i una altra l'espai mediterrani. Sóc del tot d'aquest antic mar solar, sóc de Mallorca, i sento una vigoritzadora comunió amb la vasta pàtria que va des de les hirsutes muntanyes berbers fins a la irisada escena cultural grega, passant per la plenitud de qualsevol matí en què una vela llatina dibuixa un signe d'essencialitat a l'horitzó blavós (Porcel, 2002 [1996]: 11).

Baltasar Porcel defineix *Mediterrània. Onatges tumultuosos* com «una mena de narració èpica, però també lírica, efectista i arbitrària, verídica, expressionista en lloc de naturalista, de la història de les civilitzacions mediterrànies, els seus pobles i els seus individus singulars, els seus paisatges» (Porcel, 2002 [1996]: 11). La crítica també ha observat la transversalitat d'aquest llibre, ja que adopta aspectes de gèneres literaris diversos. Per sobre de tots, però, destaca la capacitat de Porcel com a narrador. Llorenç Soldevila ja ho assenyalava amb aquests mots:

El llibre, tot i no ésser una novel·la, té molt de ficció, sobretot pel to narratiu que pren en els seus millors moments. Tanmateix, no el podem classificar dins d'un gènere concret perquè participa de diversos gèneres. Té, però, la marca de modernitat narrativa, sota l'empremta dominant de la literatura del jo, que certifica la disgregació del gènere com a preeminència creadora. La novel·la, el conte, la llegenda, l'assaig històric, sociològic, la biografia, l'autobiografia, el llibre de viatges, l'assaig filosòfic..., tot s'articula harmònicament i estructurada sota la batuta directora de Porcel (Soldevila, 1998: 22-23).

L'eix central del llibre és l'oposició entre la pluralitat i la unitat, sobretot a causa de la diversitat i, alhora, de la unitat essencial de les cultures que formen la Mediterrània: «pretenc conceptuar la Mediterrània —anuncia al pròleg— com a unitat, tot i que la seva naturalesa es trobi gloriosament constituïda per la pluralitat» (Porcel, 2002 [1996]: 13). Porcel retrata pobles que, esparsos al llarg de l'espai mediterrani i dels segles, es caracteritzen precisament per l'heterogeneïtat, tot i que sempre en el fons hi hagi una unitat essencial entre tots ells. Són pobles que avancen a ritmes diferents i en moments distints, que tenen moments d'esplendor i de decadència, però comparteixen una manera de viure, un tarannà, una posició pròpia davant la vida, aspectes que els defineixen i els donen entitat.

L'autor fa un recorregut en el temps i en l'espai. Comença per les primeres notícies sobre l'existència dels primers sers humans a les nostres terres i aviat passa a relatar la història de les grans civilitzacions que han poblat la conca mediterrània. Així, posa una atenció especial en el contingut històric, perquè tradicionalment la historiografia ha desatès l'estudi del factor mediterrani, de la mateixa manera que a l'actualitat la importància de la Mediterrània encara és oblidada. Això no obstant, la Mediterrània fou durant molts de segles el centre del món occidental, potser com no ho ha estat cap altre lloc del planeta en cap altre moment. Ara bé, no fa un recorregut exclusivament històric, amb una aportació de dades considerable, sinó que hi intercala les experiències personals que adquirí en els viatges que féu per cada una d'aquestes terres, la qual cosa l'allunya de la simple síntesi històrica i dóna al llibre un caràcter de reportatge o de documental.

Després de referir-se a les troballes arqueològiques a Çatal Hüyük, a Anatòlia, passa a parlar de les remotes civilitzacions que es varen estendre pel sector oriental de la Mediterrània: Creta, Egipte, Fenícia, Israel, etc. Tanmateix, subratlla que l'antic imperi egipci, grandios per l'arquitectura monumental, té poc a veure amb l'esperit mediterrani, ja que es caracteritza per la deshumanització, la pressió dictatorial, el tancament, l'absència d'evolució i de dinamisme, la manca de tradició marinera... Així, arriba a la idea que l'esperit mediterrani neix precisament lligat a Grècia, la qual absorbeix en part els avanços dels antics egipcis: «L'art mediterrani genuí és el que desemboca a Grècia, el que d'un primitivisme maldestre i simbòlic es transforma en antropomòrfic: l'home com a centre i unitat, "mesura de totes les coses", que deia Protàgores» (Porcel, 2002 [1996]: 54). Baltasar Porcel troba ja en la Grècia antiga l'interès per l'home, que no sols es palesa en l'art, sinó sobretot en la filosofia i en la tragèdia. La reflexió sobre l'home mateix que neix a Grècia és el que, aleshores i posteriorment, farà avançar totes les arts i les ciències. A més, Grècia aporta a la civilització un dels trets essencials de la *mediterraneïtat*: el diàleg, el tipus de vida «oberta» als altres pobles i a les altres cultures, la participació dels ciutadans en el govern de la *polis*; en definitiva: la democràcia. Tot seguint el filòsof austríac Karl R. Popper (1902-1994)⁷ —se-

⁷ Sobre la relació entre Porcel i Popper, cal dir que el nostre escriptor ha prologat la versió catalana d'un aplec d'articles del filòsof austríac. En aquest text, Porcel explica l'admiració que sent pel filòsof i la relació personal que hi ha tingut (Porcel, 1993: 7).

gons el qual el desenvolupament de la humanitat depèn dels avanços tècnics i científics, que, per la seva naturalesa, són sempre imprevisibles i per això la història és impossible de predir—, Porcel afirma que el *xoc de civilitzacions* que es produí a l'antiga Grècia va enfortir aquesta cultura. Per aquest motiu, creu que: «L'home occidental potser només és un reflex de la perennitat existencial grega» (Porcel, 2002 [1996]: 70). A Grècia, segons Porcel, és on s'encunya l'esperit mediterrani, el qual és, de fet, l'origen de tota la cultura occidental. Roma, tot basant-se més en la força militar que en el diàleg, hi aportà sobretot l'extensió d'aquests valors arreu de tota la Mediterrània, però no fou capaç de superar la subtileza i la profunditat dels grecs. També Popper ha tractat el tema de Grècia com a origen de la nostra civilització mediterrània en el discurs *Sobre un capítol poc conegut de la història de la Mediterrània*, que llegí amb motiu de la concessió del Premi Internacional Catalunya. Segons el filòsof austríac, Grècia aportaria a la cultura posterior el valor de la democràcia, la qual generaria una expressió cultural, artística i científica important que s'explicaria a partir del concepte de xoc de cultures:

Quan dues o més cultures diferents entren en contacte, la col·lisió fa que la gent s'adoni que els seus comportaments i costums no són *naturals*, que no són els únics possibles, ni decretats pels déus, ni consubstancials amb la naturalesa humana. Això fa que es presenti un món de possibilitats noves, que s'obrin les finestres i l'aire fresc penetri. És una llei de caràcter sociològic que explica moltes coses i que va acomplir un paper molt important en la història de Grècia (Popper, 1993: 100).

Popper, a més, assigna a la difusió de les obres literàries i científiques —i, més concretament, a l'obra d'Homer— un paper fonamental en l'aparició d'aquesta explosió cultural.

Porcel —no sempre seguint un esquema estrictament cronològic— relata els diversos moments de la història, poble per poble. I així, després d'un recorregut per l'imperi Romà, es refereix al paper del cristianisme —religió amb la qual manifesta discrepàncies quant al monoteisme i al paper repressor exercit— com a element cohesionador de la Mediterrània. Igualment, parla de l'imperi bizantí, dels segles d'aïllament i de desconexió durant l'Edat Mitjana; de la formació i extensió de l'Islam; de la confrontació durant segles a causa de les lluites entre cristians i musulmans que dividí la Mediterrània entre el nord i el sud; de la Reconquesta; de l'expansió catalana pel Mare Nostrum, de l'esplendor artística i econòmica del Renaixement italià; del

poder terrible de l'imperi turc durant segles; de l'orientació envers l'Atlàntic i de la pèrdua de pes de la mar nostra a partir del descobriment d'Amèrica; de la pirateria i del corsarisme que condicionaren la vida quotidiana fins al final del segle XVIII; de l'imperi napoleònic, etc. En resum, el llibre sintetitza tota la història de tots els nostres pobles des de l'antiguitat fins a avui, en un intent de trobar els elements comuns, la unitat subjacent de tants de segles de rivalitats, d'enfrontaments i de diferències.

Baltasar Porcel parteix també d'una visió de les cultures i de les civilitzacions en què les personalitats individuals han exercit un impuls decisiu. Al capdavant, també són aquestes grans personalitats les que han forjat el caràcter mediterrani amb les seves accions. A més a més, són personatges que, d'una manera o d'una altra, han perseguit la unitat; han tingut un objectiu d'unió dels pobles sota una idea, sota un projecte o sota un mateix poder. D'aquí que atorgui molta atenció a figures històriques com les d'Alexandre el Gran —a qui Porcel ja havia dedicat alguns dels primers treballs assagístics—, els emperadors romans, Anníbal, Jesús, Carlemany, Marco Polo, Jaume I, Ramon Llull, Cristòfor Colom...

Mediterrània. Onatges tumultuosos és, en aquest sentit, una gran crònica, una extensa narració èpica elaborada a partir d'un material real, autèntic. No creiem que sigui arriscat dir que aquest llibre és la gran *novel·la* del Mare Nostrum i dels seus protagonistes, tant d'aquells dels quals coneixem els noms i llinatges (emperadors, reis, aventurers, filòsofs, artistes, escriptors...), però sobretot dels qui formaren la massa desconeguda del poble.

Mediterrània. Onatges tumultuosos no és cap obra de divulgació històrica, perquè, com hem dit abans, els materials i el punt de vista autobiogràfics hi apareixen sovint. D'aquí que el llibre sigui també un viatge de l'autor/narrador des del passat fins al present. Les cròniques del passat són interrompudes sovint amb referències als viatges que va fer als països de què parla —per exemple, en referir-se a l'antic Egipte, relata alguns episodis del viatge que va fer a aquest país el 1968, just acabada la guerra dels Sis Dies. D'aquesta manera, ell mateix s'inclou en el llibre i n'esdevé un personatge més. Per aquesta raó, el llibre no pot acabar més que amb un retorn a casa, a la llar familiar de Sant Elm i als avantpassats familiars, ja que són la baula que l'uneix amb tot aquest passat remot, amb les onades incessants de pobles i de civilitzacions que es remunten fins al llindar de la història. Així, com si es tractàs del retorn d'Ulisses a Ítaca, el llibre acaba amb unes pàgines

de to autobiogràfic, perquè el «jo» d'aquest narrador-autor-personatge quedi inserit en el tot d'aquest gran poble mediterrani, sempre canviant i sempre igual, com la mar del *Cimetière Marin*, de Paul Valéry —citat al començament del llibre—, o el riu d'Heràclit, que sempre és el mateix, però que canvia constantment.

Mediterrània. Onatges tumultuosos finalitza amb aquestes paraules. L'escriptor es refereix a la pròpia integració en el món mediterrani, no solament a través de l'espai i de la cultura, sinó també de la cadena generacional que l'uneix al passat:

I m'he preguntat per què amb prou feines sento —i havia imaginat que patiria sense treva— la mort dels éssers que m'han llegat aquest món i que ja he hagut d'acompanyar amb solemne desolació al cementiri retirat, mut.

Em repetia la pregunta i no sofria, sinó que la seva desfilada en la meua memòria es resolia estimulante. I la resposta brollava dels llentiscles, dels tàlvegs, de les onades i de la mar sòlida, de l'ametllerar, de la milana i del picaroleig de les ovelles. Ho constato. M'ennobleix i em fa optimista: els éssers que em van precedir constitueixen una globalitat primordial amb aquesta mateixa natura; jo els estimava com estimo els camps i el mar, perquè sóc també un d'ells. Només existeix la vida, l'esperança de la qual rau en ella mateixa i que res no pot doblegar: els troncs i les flors, el blau marí, jo i tots els meus pares. No hi ha enyorança perquè vam estar i estem en la mateixa matèria; constituïm tots junts la seva expressió.

[...] Sóc a prop dels moments feliços. Sí, sóc part del tot que és i serà. De la Mediterrània (Porcel, 2002 [1996]: 482-483).

3. EL CONCEPTE DE MEDITERRANEÏTAT SEGONS BALTASAR PORCEL

La teoria de la *mediterraneïtat* que Baltasar Porcel ha construït s'adequa completament a la seva filosofia personal sobre la vida humana. Així, concep l'home mediterrani com una persona que no té uns esquemes mentals explícits; que anteposa el fet de viure a la reflexió. Veu l'esperit mediterrani com la culminació de l'individualisme, en què «l'home és allò que fa, els fets, una raó "física" oposada al mer cartesianisme, al cerebralisme» (Porcel,

2002 [1996]: 419). Aquesta idea no ens ha d'estranyar, ja que, en diverses ocasions, Porcel, a partir de Jean-Paul Sartre i de l'existencialisme francès, ha dit que «l'home no és sinó que es fa».⁸ L'acció, oposada a la reflexió, sol caracteritzar la majoria dels personatges de les seves novel·les, la qual cosa coincideix amb la preferència que té envers els personatges i les accions de la novel·lística de Pío Baroja. I ell mateix ha confessat que s'allunyà del món lletraferit mallorquí dels anys cinquanta perquè allà solament parlaven i això no es traduïa en obres. En aquesta preferència per l'acció enfront de la reflexió —que Porcel atribueix a l'home mediterrani— hauria influït el catolicisme, perquè, mentre que als països protestants del nord d'Europa hi havia llibertat per llegir la Bíblia i per opinar en matèria religiosa, als països catòlics del sud estava prohibit que es llegissin les Sagrades Escripures i s'havia d'acceptar cegament el que l'Església imposava com a veritat indiscutible.

Baltasar Porcel considera propi del tarannà mediterrani l'individualisme i la recerca de la llibertat, en oposició al caràcter nòrdic, més doctrinarista i inclinat a seguir unes pautes socials i morals més coercitives. L'individualisme dels mediterranis provoca, també, que el pensament revolucionari no hi arrel·li i que les revolucions no aconseguixin mai instaurar-se plenament. L'home mediterrani és, segons Porcel, antirevolucionari per naturalesa, ja que no pot creure en les experiències col·lectives. Aquest individualisme s'oposa diametralment a la construcció mental del marxisme —que l'escriptor qualifica de «contramediterrani» (Porcel, 2002 [1996]: 419)— i fa que tots els règims dictatorials que hi ha hagut a les nostres riberes hagin estat efímers i inoperants, i que, a la llarga, hagin fracassat:

Doncs, en general, [la Mediterrània] només dóna lloc a la naixença d'una saga de revolucionaris tan fogosos com efímers, alguna cosa de semblant als coets de les falles de la també mediterrània València la nit de Sant Josep, exuberant festivitat popular, barroca, pirotècnia tan brillant i retrunyidora com fugaç... Si al cap i a la fi aquests revolucionaris mediterranis altius i agressius aconseguixen instaurar un nou règim, resultarà deficient, de mera circumscripció nacional i sovint només personal, mancada de l'essencialitat ideològica o visceral, susceptible de ser universalitzada, que caracteritza tota revolució que depassa pobles i fronteres.

⁸ Aquesta frase de Sartre encapçala la novel·la *Els argonautes*.

Personatges insolidaris i exclusivistes, aquests mediterranis, que tindran la seva clau de volta en l'autoritarisme pompós i no en l'abstracció ideològica i ideal capaç d'imantar el món sencer, com va passar amb la revolució francesa i amb la Constitució americana. Són Napoleó, Garibaldi, Atatürk, Mussolini, Enver Hoxha, Nasser, Franco, Tito, Gaddafi, els coronels grecs... (Porcel, 2002 [1996]: 394-395).

Per contra, el pes de l'individualisme ha fer augmentar l'activitat artística des de l'antiguitat ençà. La producció constant d'art als països mediterranis ha estat fruit, en bona part, de l'acció d'uns individus aïllats i sovint solitaris. Picasso, Dalí, Miró o els pintors renaixentistes italians —l'època en què l'esperit mediterrani culmina en tots els terrenys—, per exemple, encarnen aquest ideal d'artista. Porcel recorda que, per qualche motiu, a la Mediterrània hi ha la concentració més nombrosa d'obres d'art de tot el planeta. Un cabal artístic que, a més, té uns elements comuns, per la qual cosa —segons l'escriptor— també podem parlar d'un «imaginari mediterrani». Igualment, hi ha una «literatura mediterrània», tot i que —en bona part a causa de l'extensió en el temps i en l'espai— sigui difícil conceptualitzar en què consisteix i definir quins trets la defineixen. Tanmateix, hi podem observar constants com el cromatisme, la vitalitat, la passió, la sensualitat o la diversitat, que formen part d'aquest tarannà comú de l'art dels països banyats pel *Mare Nostrum*. Aquestes característiques el fan diferent de l'art dels pobles orientals, on la creativitat està més imbuïda de religió o d'ideologia.

Tanmateix, la *mediterraneïtat* amara tots els àmbits de la cultura, car consisteix sobretot en una actitud davant la vida. El menjar, la festa, el paisatge, el vi, l'oci o la manera de concebre la família, per exemple, caracteritzen la cultura mediterrània. En algunes d'aquestes activitats, com ocorre amb la gastronomia, els mediterranis hem excel·lit mundialment.

Porcel és conscient que, en parlar de la *mediterraneïtat*, aquest fou un dels punts programàtics defensats pel Noucentisme. L'escriptor, força lluny d'aquest moviment cultural del principi del segle xx, troba en comú amb el pensament noucentista la tendència a la claredat i a l'exactitud i, amb Eugeni d'Ors, la recurrència a la idea del tedi, és a dir, de la contemplació, una idea que la societat moderna sembla que hagi arraconat. Per aquest motiu, a *Mediterrània. Onatges tumultuosos* esmenta el llibre d'Eugeni d'Ors, titulat *Oceanografia del tedi*:

Sovint divago per la meva casa mallorquina, hi ha vells llibres en els vells prestatges escampats. N'obro un, edició de 1921: *Oceanografia del tedi*. [...] Tot el llibre d'Eugeni d'Ors, un pensador català que fou decididament i barrocament mediterrani, conflueix en allò mínim, estàtic, intemporal, subtil, marginal. D'aquesta manera, l'escriptor traça una odissea de l'ànima a través de la sensibilitat inicialment visual.

Podem dir que el pensament grec no parteix de la idea —suposem: Déu creà el món— per explicar allò essencial, sinó que arrenca precisament de l'observació del que existeix, del que veu, per indagar quin principi motor hi pot haver. [...]

Deixo el llibre orsià i m'avergonyeixo de molts de nosaltres, que ja només som allò que fem, precisament d'esquena a aquesta Mediterrània de clima sensorial que hem vingut a buscar —la major concentració turística, d'oci!, del planeta— i que de seguida trivialitzem, embrutem i convertim en un altre apèndix de les nostres pestes.

Qui pot dedicar avui un temps a la lírica contemplativa orsiana de l'auscultació dels sentits, dels detalls? Perquè els avions i les llanxes motores, les músiques incessants i les platges plenes a vessar, la carretera i els bons àpats, són les vacances que consumim i que ens consumeixen (Porcel, 2002 [1996]: 75-76).

La reivindicació del *mediterranisme* en la cultura catalana ja la podem entreveure a partir del segle XIX, com ha explicat Antoni-Lluc Ferrer. A més, durant la Renaixença hi va haver una aproximació entre la cultura catalana i la provençal, dues cultures petites i germanes, la qual cosa pot ser considerada un dels precedents del *mediterranisme* posterior. En la literatura francesa —com explica Jaume Vallcorba Plana—, s'havia recuperat el classicisme, defensat per l'Escola Romana, amb autors com Jean Moréas, poeta grec en llengua francesa, Maurice Barrès, Charles Maurras, Maurice de Plessys o Raymond de la Tailhède, que defensaven un altre ideari romànic o mediterrani. A Catalunya, a més d'Eugeni d'Ors, el pintor Joaquim Torres-Garcia i el poeta Josep Maria Junoy defensaren un ideari estètic *mediterranista*. Així, la Mediterrània, com afirma Montserrat Prudon, tant en el terreny de les arts com en el literari, esdevé un referent identitari per als intel·lectuals catalans.⁹

⁹ «La Méditerranée est bien donc un référent identitaire pour les Catalans mais, nous l'avons vu, il ne saurait être tenu pour univoque. Il affirme au contraire les principe d'une identité multiple» (Moral, 2001: 247).

Joaquim Torres-Garcia, en un article a la revista *Empori* (1907), va defensar el retorn al *mediterranisme*. Hi assenyalava que calia «tornar a la tradició de l'art propi de les terres mediterrànies i fugir de l'impressionisme francès, del prerafaelisme anglès, del simbolisme alemany..., encara que estiguin de moda, ja qu'això no ha sortit d'aquí». Torres-Garcia demanava un renaixement de «l'art propi d'aquestes terres, enmotllat en aquesta llum», que fos capaç de transmetre als ulls dels altres la bellesa d'«aquest mar..., les oliveres y pins, la vinya, els tarongers, aquest blau del cel, y sobre tot l'home d'aquí, la nostra religió, les nostres festes, el nostre viure!» (Vallcorba, 1994: 38-40), tot seguint el camí dels artistes grecs, romans antics i dels italians del Renaixement. El 1913, a *Notes sobre art*, Torres-Garcia vinculava la recuperació de la nostra tradició a la unitat d'esperit dels pobles mediterranis i considerava que el concepte de *classicisme* no es podia limitar tan sols a la Grècia i Roma antigues.

Això a banda, el poeta Josep Maria Junoy, que no s'integrà al Noucentisme, va defensar la creació, a Catalunya, del que denominà una «*escola mediterrània*», més per influència dels autors francesos que no pas d'Eugeni d'Ors, envers el qual tanmateix manifestà admiració. La seva concepció de l'art mediterrani era força àmplia i, per exemple, creia que el cubisme estava amarat d'esperit mediterrani. El distanciament posterior de Josep Maria Junoy de l'avantguarda respon, en bona mesura, al fet que constatà que aquell corrent s'havia impregnat d'esperit romàntic i que s'havia distanciat de la llatinitat.

Eugeni d'Ors, com a definidor del Noucentisme, representa la fita principal d'aquest renaixement de l'esperit mediterrani contemporani. D'Ors, imbuït per Moréas i per l'Escola Romana, formulà un ideari estètic i cultural que va tornar a posar en circulació el classicisme —ahora que reivindicava la *mediterraneïtat*— i defensava, sota el terme d'*imperialisme*, l'establiment de relacions entre Catalunya i els països de l'entorn. Aquests tres conceptes —classicisme, mediterranisme i imperialisme—, clarament connectats entre si, ja eren defensats per Eugeni d'Ors en una glosa titulada «Empòrium», que fou publicada el 19 de gener de 1906. Hi deia que: «tot el sentit ideal d'una gesta redemptora de Catalunya podria reduir-se avui a *descobrir el Mediterrani*. Descobrir lo que hi ha de mediterrani en nosaltres, i afirmar-ho de cara al món, i expandir l'obra imperial entre els homes» (d'Ors, 1982: 18). Com va explicar Carles Garriga, el mediterranisme d'Eugeni d'Ors conté alhora un

component geogràfic i racial i implica que els pobles llatins tenen uns valors superiors als dels pobles nòrdics, els quals li semblen decadents. El mediterranisme, a més de ser inseparable de l'estètica clàssica, «és totalitzador», ja que «amara totes les facetes de l'activitat i la sensibilitat» (Garriga, 1981: 21).

Tanmateix, no hem d'oblidar que, en la tradició mallorquina, amb les *Horacianes* (1906), de Miquel Costa i Llobera, trobam una de les formulacions més clares i inequívokes del *mediterranisme*, juntament amb el classicisme i el rebuig a les tendències nòrdiques alienes al nostre tarannà. L'esperit mediterrani amara tot el llibre de Costa i Llobera i queda palesat, d'una manera molt clara, en el poema titulat «Mediterrània». Seria fàcil trobar, també, mostres abundants de *mediterranisme* en altres llibres de Miquel Costa, com *Tradicions i fantasies* (1903) o sobretot en la segona edició de *Poesies* (1907), i en alguns poemes de Gabriel Alomar i de Joan Alcover.

El component mediterraniista també el trobam a les idees de J. V. Foix,¹⁰ la teoria política del qual té molt poques coses en comú amb el pensament de Porcel. Tot salvant les distàncies temporals i estètiques amb aquests autors dels primers decennis del segle xx, Baltasar Porcel s'afegeix a la tradició dels autors catalans que han reivindicat el retorn a l'esperit mediterrani. Alguns d'aquests conceptes —com l'imperialisme orsià— els podríem relacionar amb la idea de cooperació entre els països i l'exigència d'un paper important per a Catalunya en el marc mediterrani. Porcel, però, no reivindica la *mediterraneïtat* des d'un punt de vista tan estètic com ho fan la majoria dels antecessors catalans, sinó que té més en compte els aspectes socials i polítics reals de la qüestió. El seu *mediterranisme* parteix sobretot de l'anàlisi dels principals problemes de la societat del final del segle xx, com la globalització, els fenòmens migratoris, els avanços de la tecnologia, la pèrdua dels valors ètics en les societats més avançades, la fissura entre els països desenvolupats i els del Tercer Món, etc.

¹⁰ TOURNIER 2001, 29-30.

4. Present i futur de la Mediterrània segons Porcel

Baltasar Porcel afirma que la Mediterrània fa segles que està en un moment en què ha perdut el pes en el món que tingué altre temps. Aquesta pèrdua d'influència de la Mediterrània a tot el planeta coincideix —segons l'autor— amb la colonització d'Amèrica, la qual evidencia que els pobles mediterranis són incapaços de seguir el pas dels pobles del nord, juntament amb altres factors —com el tancament ideològic que imposà l'Església a partir del Concili de Trento— que expliquen el principi d'aquesta decadència:

La Mediterrània va «crear» el Nou Món. Ningú no podia imaginar, no obstant això, que a conseqüència d'això començaria una decadència de tres segles llargs del Mare Nostrum. [...] Un altre factor decisiu de decadència mediterrània va ser, cal repetir-ho, l'enclaustrament intel·lectual imposat pel catolicisme després del Concili de Trento, temerós del protestantisme, de les desviacions doctrinals. Així, als països catòlics, a la Mediterrània llatina, va perdurar una part de l'estàtica mentalitat medieval, més refractària a les innovacions per reacció defensiva, mentre que els països atlàntics els passaven la mà per la cara. La decadència espanyola, la de l'imperi Otomà —una altra ortodòxia sense evolució—, la divisió italiana, minvaren la vitalitat de la nostra conca i la van abstreure en el ritu i en el record.

Però als segles xiv, xv i per descomptat encara al xvi, la Mediterrània no solament governava sinó que inventariava el món. Literalment (Porcel, 2002, [1996]: 376).

L'expansió imperial d'alguns països de l'Europa del nord i el creixement industrial del segle xix contrasten amb la letargia en què els països mediterranis varen caure a partir del segle xvi i que ha continuat fins avui:

El centre d'Europa, l'Atlàntic nord, es convertí en la zona avançada del planeta, amb els seus imperis marítims, les seves colònies. I amb l'era industrial, que neix i es desenvolupa prodigiosament en aquests països [...], una era creadora de riquesa, donen lloc a l'expansió demogràfica, l'entronització de la burgesia, l'Estat finalment democràtic, la gran eclosió científica...

Nosaltres vegetàvem, perdut l'antic ímpetu comercial i senyorejant els nostres camps solars i arcaics. [...] Fills del mite grec i de la jerarquització romana i catòlica, preferim els valors piramidals tel·lúrics de la

propietat rural a la pateixant cursa competitiva i igualitària de la producció en sèrie (Porcel, 2002 [1996]: 390).

Ara bé, Baltasar Porcel sembla que tingui una concepció cíclica de la història, la mateixa que va formular Oswald Spengler a *La decadència d'Occident* (1918), segons la qual tots els pobles viuen moments de creixement, plenitud i, finalment, de decadència, a partir de la qual poden tornar a començar el cicle vital. Aquestes fases es poden veure en totes les cultures i països de què parla Porcel a *Mediterrània. Onatges tumultuosos*. Per aquest motiu, després dels segles de decadència que ha viscut la conca mediterrània fins avui, ha de venir una era de plenitud, i Porcel —amb un cert optimisme— augura que serà pròxima. Aquesta recuperació —segons l'escriptor andritxol— és possible gràcies que les ideologies i els estats han perdut pes en el món actual, enfront del renaixement de les iniciatives individuals:

Al darrer terç del segle xx, la Mediterrània apareix de nou com un espai emergent, tot i que irregular, sia com a problemàtica aguda, com a vector de civilització, sia com a focus de desenvolupament econòmic en l'arc llatí: les costes espanyola, francesa i italiana del nord. Els problemes, a més, no sempre o no únicament són negatius: poden enfonsar si el seu procés és caòtic, però també poden constituir una catapulta si aquest procés finalment és reconduït. [...]

Avui no importa, doncs, o importa menys, l'imperi en tant que principi o concepte fonamental com a meta de civilització, sia l'imperi de l'Estat o el de les ideologies. El que és vàlid és, al capdavant, aquest home en els paisatges plaents i, per tant, llançat a un carrer humanitzat on l'individualisme no necessita suports externs per viure. Un home actiu, desbordat, ferm, indagador. Assistim a un nou Renaixement que té lloc altra vegada a la Mediterrània? (Porcel, 2002 [1996]: 405).

Porcel atorga un paper determinant al turisme. És l'atracció principal i el motor econòmic més potent de la Mediterrània, i se sosté en el patrimoni artístic i cultural dels països del *Mare Nostrum*, en la bellesa del paisatge i en la climatologia amable de la zona. També veu que l'avanç actual de les noves tecnologies —que ens independitzen de l'espai i ens permeten treballar quilòmetres lluny de la nostra empresa— és una possibilitat de relançar altra volta l'espai mediterrani. En aquest nou *mediterranisme*, opina que Barcelona hauria

de ser una de les *cocapitals* de la Mediterrània, la qual s'organitzaria com una xarxa constituïda en una sèrie de nuclis relacionats i connectats entre si:

Les accions mediterrànies que es duen a terme des de diferents llocs perfilen una xarxa interactiva i pluriactiva, capital cada centre en si mateix, capitals tots en el conjunt. Aquest és el seu segell d'autenticitat. Perquè aquí no serveixen els mediterranismes només folklòrics que poblen les nostres ribes de festes «meridionals». En la Mediterrània hi cap tot, però la Mediterrània no és únicament la seva pròpia caricatura basada en el temperament i la futilitat (Porcel, 2002 [1996]: 439-440).

Ara bé, constata que el camí encara és ple d'obstacles, sobretot a causa dels problemes polítics que pateixen alguns països de la zona. Més concretament, Porcel es refereix a les franges oriental i sud de la Mediterrània, que no acaba de veure clarament incardinades en aquest nou projecte mediterrani, el qual, en canvi, té una clara dimensió europea i es basa en valors com la democràcia i el benestar, en les noves tecnologies i en la facilitat de les comunicacions. El nostre autor s'adona que l'enfrontament entre el nord i el sud queda plasmat en la Mediterrània mateixa. La cooperació, amb la qual els països islàmics del sud del Mediterrani podrien recobrar la dimensió mediterrània, és l'única sortida a aquest problema: «La cooperació resulta imprescindible, sigui per preservar-se o per autorealitzar-se. I aquesta sortida es produirà necessàriament segons el patró mediterrani clàssic: diàleg i democràcia» (Porcel, 2002 [1996]: 451). El perill que el sud acabi envaint el nord a causa de l'explosió demogràfica s'evitaria, segons l'autor, amb el desenvolupament econòmic dels països africans i de l'Amèrica llatina, la qual cosa frenaria les migracions cap a Europa. A més, Porcel veu que l'estat del benestar i assolir la democràcia serien els antídots contra el fonamentalisme islàmic.

Baltasar Porcel també es refereix al perill ecològic que pateix la mar Mediterrània, avui convertida en una mena d'abocador incontrolat. Atès que el paisatge és un element clau del món i de la personalitat mediterrànies i, a més, és fonamental per a la indústria turística de què viuen els països mediterranis, l'autor demana un canvi d'actitud respecte del medi ambient que no sigui destruir-lo:

S'imposa una conducta tan elemental com negligida: si deixem que la Mediterrània degeneri en claveguera, quin sentit tindrà aleshores salvar po-

líticament i econòmicament l'home i les societats mediterrànies? (Porcel, 2002 [1996]: 453)

Tanmateix, l'escriptor és conscient de les dificultats amb què xoca aquesta renaixença de la Mediterrània, sobretot de l'escull que representa la Unió Europea, controlada pels estats, en la qual els països no mediterranis que la integren tenen un pes determinant:

Però falta una autèntica consciència, una conceptualització teòrica millor per forçar la pràctica, en els països mediterranis i en la UE. Convençut d'això, vaig deixar aquest Institut [ICM] el desembre de 1999, sense que hi hagi hagut capacitat de reforçar-lo, alhora que Brussel·les desconfia dels temes mediterranis i els negligeix (Porcel, 2002 [1996]: 438).

En resum, la formulació del *mediterranisme* per Baltasar Porcel respon a una concepció ideològica moderna, molt diferent de la dels precedents del començament del segle xx de què hem parlat abans. En canvi, els paral·lelismes amb altres pensadors actuals és força gran. L'assaig *Mediterrània. Onatges tumultuosos* inclou un pròleg del filòsof francès Edgar Morin, el qual va rebre el Premi Catalunya l'any 1994. Les idees que Baltasar Porcel exposa en el llibre i les del pensador francès explicades en indrets diversos, tot i les diferències d'enfocament, tenen molts punts en comú i molt especialment pel que fa a la Mediterrània.

Edgar Morin (1921), tot partint de conceptes procedents de la teoria informàtica i de l'organització dels processos biològics, defensa el que denomina el *pensament complex* i el *coneixement interdisciplinari*. A diferència de l'atomització actual del saber en unes ciències tancades en si mateixes i solament intel·ligibles pels especialistes d'aquell terreny, el filòsof francès creu que el pensament complex és l'únic que realment podrà menar la civilització a un coneixement veritable: «*La pensée simple résout les problèmes simples sans problème de pensée. La pensée complexe ne résout pas d'elle-même les problèmes, mais elle constitue une aide à la stratégie qui peut les résoudre*» (Guillot, 1999: 43). Per tant, atès que la realitat no pot ser entesa des d'un sol punt de vista, com fan avui les disciplines diverses del saber, és necessari assolir la interdisciplinarietat, ja que no podem conèixer-ne les parts si no coneixem el tot, i tampoc no podem conèixer el tot sense conèixer-ne

les parts. La necessitat actual de la interdisciplinarietat i de la transversalitat dels coneixements mena al treball en equip i a haver d'aprendre a relacionar les diverses branques del saber.

Edgar Morin també s'ha interessat per la problemàtica del món actual i per les conseqüències ètiques que té. A la conferència «Ètica i globalització» (2002), critica la noció actual de *desenvolupament*, ja que es fonamenta exclusivament en els aspectes econòmics i no té en compte la realitat de l'*home complex*, per al qual també compten aspectes com el sentit dels valors o la qualitat poètica de la vida. Per aquest motiu, en les societats econòmicament desenvolupades, es desintegren les solidaritats tradicionals —que, tanmateix, no poden ser substituïdes pels ajuts burocràtics de les institucions— que altre temps es podien trobar en entitats com la família, el barri o el poble. Això desemboca en la paradoxa que hi ha grans bosses de pobresa en les societats més riques. Igualment, aquest progrés exclusivament econòmic i/o material duu al desenvolupament del que Morin denomina *individualisme egoista*. El pensador francès creu que, en principi, l'individualisme és bo, ja que augmenta l'autonomia i la llibertat; però l'individualisme egoista, estimulat per la competitivitat dels mercats de la societat moderna, provoca la desintegració ètica. Així, la societat moderna ha perdut algunes de les virtuts heretades de les civilitzacions antigues, que estaven més arrelades en la cultura tradicional, com l'hospitalitat o la solidaritat, tan pròpies dels pobles mediterranis. Morin defensa el *diàleg de civilitzacions* i pensa que el nord —superior en els aspectes econòmics, tècnics, científics, etc.— ha d'ajudar el sud, el qual li pot transmetre els valors ètics que li milloraran la qualitat de vida. Aquesta resurrecció ètica també està relacionada amb la *reforma de la vida* que Morin pretén i en la qual inclou aspectes com el valor de la bellesa, la convivència, la comprensió humana, la democràcia, la relació amb la natura i el medi ambient o l'eradicació de l'egocentrisme actual i la corrupció.

Morin va abordar el tema de la *mediterraneïtat* en el discurs que llegí a Barcelona el 1994 amb motiu del lliurament del Premi Catalunya i que es titulà «Alerte en Méditerranée». És una conferència que té alguns moments gairebé poètics i d'altres més tost propis d'un manifest. El text comença amb una idea molt semblant a la que va inspirar Baltasar Porcel per a l'estructura de *Mediterrània*. *Onatges tumultuosos*: el filòsof francès conta que, si els seus gens i cromosomes poguessin parlar, contarien tota la història de la Mediterrània, tot remuntant-se fins a l'odissea d'Ulisses:

Si mes gènes, si mes chromosomes pouvaient parler, ils vous raconteraient une odyssée méditerranéenne qui partirait à peu près comme celle d'Ulysse, mais plus au sud, de la Méditerranée asiatique, ce Moyen-Orient d'aujourd'hui; ils vous raconteraient leurs voyages dans l'empire romain, leur arrivée dans la péninsule ibérique et en Provence, ils vous diraient plus d'un millénaire d'enracinement et près de sept cent années dans une Espagne plurielle aux divers royaumes et aux trois religions, jusqu'à pour certains 1492, et pour d'autres le 17ème siècle; mes gènes, mes chromosomes vous diraient comment ces ancêtres conversos auront connu pendant deux siècles le baptême de l'Église catholique; puis ils vous narreraient leur séjour rejuvaïsé dans le grand duché de Toscane à Livourne jusqu'à la fin du 18ème siècle, où, poussés par les grands courants de l'expansion économique de l'occident, ils avaient gagné, dans l'Empire Ottoman, la grande cité de Salonique peuplée en grande majorité de séfarades qui parlaient le vieil espagnol antérieur à la jota; puis ils vous diraient le retour vers l'occident au début du siècle, et enfin l'enracinement en France. Mes gènes vous diraient que toutes ces identités méditerranéennes successives se sont unies, symbiotisées en moi, et au cours de ce périple bimillénaire, la Méditerranée est devenue une patrie très profonde. Les papilles de ma langue sont méditerranéennes, elles appellent l'huile d'olive, elles s'exaltent d'aubergines et de poilons grillés, elles désirent tapas ou mezés. Mes oreilles adorent le flamenco et les mélodies orientales. Et dans mon âme, il y a le je ne sais quoi qui me met en résonance filiale avec son ciel, sa mer, ses îles ses cotes, ses aridités, ses fertilités... (Morin, 1994).

De la mateixa manera, Porcel ha elaborat un viatge a través de la memòria col·lectiva dels pobles mediterranis, que finalment el condueix a trobar-se amb si mateix.

Morin denuncia el poder actual dels estats, que han portat al racisme i a la pràctica de l'extermini, i proposa el concepte de *principi associatiu* enfront de les idees tancades d'ètnia i de nació: «*Le seul remède aux conceptions closes de l'ethnie et de la nation est dans le principe associatif. Le destin de l'Europe se joue dans l'alternative: association ou barbarie. Et ce n'est pas seulement le destin de l'Europe, c'est celui de la Méditerranée*» (Morin, 1994). Davant la conflictivitat actual d'algunes zones de la Mediterrània, Morin defensa la idea de comunicació entre els pobles, de mestissatge, i advoca per una solució dels problemes que vagi més enllà del simple redreçament eco-

nòmic i condueixi a una autèntica convivència entre els pobles que la formen.¹¹ Per això, creu que és necessària una política de la immigració, que no impliqui que hom tingui por del nouvingut i que restableixi valors com l'hospitalitat, el respecte a l'estranger i a la diversitat.¹² En aquesta espècie de proclama que és *Alerte en Méditerranée*, Edgar Morin demana que es recuperi l'art de viure mediterrani com a antídote contra l'homogeneïtzació i la mecanització de la societat actual,¹³ i una política de conservació de la natura i del medi ambient, tant de la mar com del camp.¹⁴ Finalment, Morin fa una crida a la necessitat de restituir la identitat particular de cada un dels pobles mediterranis com a via per recobrar la identitat comuna de la qual procedeixen:

¹¹ «Plus encore: la mer de la communication devient la mer des ségrégations, la mer des métissages devient la mer des purifications religieuses, ethniques, nationales. [...] Pourrons nous sauver la Méditerranée? Pourrons nous restaurer mieux développer sa fonction communicatrice? Pourrons nous remettre en activité cette mer d'échanges, de rencontres, ce creuset et bouillon de culture, cette machine à fabriquer de la civilisation? / Il y a des solutions économiques, mais les solutions seulement économiques sont insuffisantes et parfois font problème: ainsi le FMI met les États dans la nécessité d'obéir à ses exigences pour avoir des crédits, mais aussi dans la nécessité de leur désobéir pour éviter le clash politique et social. / Il faut du développement, mais il faut aussi entièrement repenser et transformer notre concept de développement lequel est sous-développé. / Ainsi il n'y a pas que l'économie industrielle à installer, il y a aussi à réinventer une économie de convivialité» (Morin, 1994).

¹² «C'est enfin, non seulement la défense de la qualité de la vie, mais la défense de la vie elle-même qui exigent une politique de l'émigration, laquelle n'est possible que si nous sachons remplacer la peur démographique et la peur ethnique, hélas aujourd'hui liées, par la résurrection du noble sens de l'hospitalité, le sentiment de la complémentarité du voisin, le respect de l'autre, l'amour de la diversité» (MORIN 1994).

¹³ «Déjà les innombrables retraités qui viennent sur les cotes nord-méditerranéennes cherchent non seulement du soleil et du beau temps, mais une aménité du vivre, un plaisir de vivre et un art de vivre. Dans l'art de vivre méditerranéen il y a l'extraversion de la place publique, du paseo, du corso, qui est aussi un art de la communication. Il y a notre gastrosophie qui tend à chacun le fruit et le rameau de l'olivier. Les continentaux qui viennent s'installer pour leurs vacances ou durablement dans des lieux encore préservés viennent chercher l'antidote à la mécanisation, à la chronométrisation, à l'anonymisation, à la hâte. Nous avons dans nos cultures les ressources pour résister à la standardisation et à l'homogénéisation. Nos paysages, nos sites, nos monuments, nos architectures du passé ne sont pas seulement des objets esthétiques, ils irradient des ondes qui nous pénètrent, ils distillent des sucs qui nous épanchent, ils nous inculquent des vérités impalpables qui deviennent nos vérités. Et n'avons nous pas mission de propager cet art de vivre dans le sillage de nos pizzas de nos couscous de nos taramas, de nos tapas et de nos vins?» (Morin, 1994).

¹⁴ «Ils exigent une politique de régénération de la Méditerranée qui comporte évidemment le réassainissement de la mer, sa repopulation aquatique: tout cela a commencé sporadiquement, mais cela devrait devenir systématique et commun. Une telle politique comporterait autant que faire se peut et partout où cela se peut, la restauration des activités pastorales, le développement du maraîchage et d'une agriculture de qualité, ce qui déjà en viticulture se manifeste dans de nombreux pays par les progrès qualitatifs obtenus par la sélection des cépages, les procédés de vinification, le caractère biologique de l'engrais. Enfin, il faut savoir que, grâce à l'ingénierie génétique, nous trouverons bientôt le moyen de cultiver des plantes qui puiseront l'azote de l'air et le réintroduiront en terre, et plus largement de rendre cultivables à nouveau des terres peu fertiles» (Morin, 1994).

Il nous faut associer, lier, redonner la primauté à ce qui est commun, restituer l'identité commune sous et dans la diversité afin de faire émerger l'identité de citoyen de la Méditerranée au sein de nos poly-identités, car nous sommes tous poly-identitaires et nos différentes identités doivent s'enrouler en spirale les unes autour des autres au lieu de s'entre-refouler les unes les autres.

Il n'y a pas de fraternité profonde sans maternité: il nous faut revitaliser notre mer mère (Morin, 1994).

La coincidència d'idees entre Edgar Morin i Baltasar Porcel és evident. El concepte de *mediterraneïtat* és un exemple d'aquestes realitats que, segons el pensador francès, han de ser analitzades des de la multiplicitat de les disciplines (l'antropologia, l'economia, l'arquitectura, la política, la geografia, l'art, la gastronomia, la lingüística, etc.) i des de la consideració de la diversitat cultural. Ambdós diuen que és necessari conservar la concepció de la vida dels pobles mediterranis, que ha estat transmesa fins avui de generació en generació i que conté aquests valors que Morin creu que les societats del nord han perdut. Tots dos coincideixen a defensar la democràcia i la comunicació entre els països; a acceptar la diversitat cultural; a denunciar l'homogeneïtzació i la deshumanització de la societat moderna; coincideixen en el compromís per assolir l'equilibri ecològic i en la necessitat que els països del nord cooperin amb els del sud com a única manera d'evitar les migracions cap al nord i de preservar la integritat cultural dels uns i dels altres... Aquestes idees —cal reconèixer-ho— avui són acceptades per la majoria dels intel·lectuals europeus.

Això a banda, l'interès per la història i la manera com Baltasar Porcel l'aborda ofereix un altre model del seu treball. Es tracta de l'obra de l'historiador francès Fernand Braudel (1902-1985), membre de la revista *Annales* i autor també de llibres centrats en l'estudi de la història de la Mediterrània, com *La Méditerranée et le Monde Méditerranéen à l'époque de Philippe II* (1949), *Les mémoires de la Méditerranée* (escrit el 1969 i publicat el 1998), o els llibres col·lectius que dirigí: *La Méditerranée. L'espace et les hommes* (1977) i *La Méditerranée. Les hommes et l'héritage* (1978). Des del punt de vista metodològic, Braudel introdueix una interpretació dels estudis històrics que —com explica Enrique Moradiellos— posa més atenció en els aspectes conjunturals i estructurals —tot atenent fets com la geografia, l'economia, la

sociologia o la demografia— i deixa més de banda la «història episòdica», és a dir, la narració dels esdeveniments. Com altres corrents historiogràfics posteriors (la microhistòria, el *new social history*, etc.), revisa el paper de la dimensió política en l'esdevenir de la història i atorga un paper determinant al fet geogràfic (la *geohistòria*), per la qual cosa, en tractar la història de la Mediterrània, veu els esdeveniments polítics, bèl·lics, etc., solament com a símptomes d'uns fenòmens més profunds. Rebaixa, per tant, la importància dels esdeveniments i de les decisions humanes i se centra en processos històrics de llarga durada, que tenen lloc sobre uns marcs geogràfics concrets, car pensa que cal estudiar els grans processos de la història per poder-ne tenir una idea completa i profunda. La metodologia introduïda per Braudel va provocar un interès dels historiadors per l'estudi de la història de les mentalitats, que posava l'atenció en les pràctiques socials i en les representacions col·lectives. Baltasar Porcel, com Fernand Braudel, també centra la mirada en una zona geogràfica concreta i n'estudia l'evolució al llarg dels segles amb la intenció de descobrir les constants de la idiosincràsia col·lectiva dels pobles mediterranis. Com ha escrit Basilio Baltasar en relació amb *Les Illes, encantades*: «La visió de Baltasar Porcel menysprea la història per confirmar la geografia com l'element determinant del que succeeix» (Baltasar, 1994: 232). Porcel pretén «explorar l'ànima col·lectiva secreta d'una comunitat quasi muda i quasi negra», «aixecar el plànol psicològic de l'illa que confirmi que [...] mirar un illenc d'avui és tant com veure'ls tots des de sempre» (Baltasar, 1994: 231).

Braudel també concep la Mediterrània com una unitat en l'heterogeneïtat. Seria una unitat que s'ha format precisament a partir de les influències i dels intercanvis entre civilitzacions molt diverses i distants gràcies a l'acció de la natura —per exemple, amb el paper unificador de paisatges i de formes de vida exercit pel clima— i de l'home. La Mediterrània és «Mil coses a la vegada. No un paisatge, sinó nombrosos paisatges. No una mar, sinó una successió de mars. No una civilització, sinó civilitzacions amuntegades unes sobre les altres. [...] I tot això perquè el Mediterrani és un encreuament molt vell. Des de fa mil·lennis tot ha confluït cap a ell, tot alterant i enriquint la seva història» (Braudel, 1988: 9-11).¹⁵ Baltasar Porcel atorga un interès especial a

¹⁵ Hem traduït al català els fragments citats.

molts dels fets històrics sobre els quals Fernand Braudel també posa atenció; és el cas del paper fundador de Grècia, de la importància del cristianisme sobre els països mediterranis, de l'esplendor de la Itàlia del Renaixement o de la decadència que començà amb la colonització d'Amèrica.

Finalment, un altre historiador que ha influït sobre Baltasar Porcel és el medievalista —també deixeble de l'École des *Annales*— Georges Duby (1919-1996), al qual Porcel també va conèixer personalment. Duby,¹⁶ enfront d'una concepció realista de la història, s'adscriu a un nominalisme moderat, que considera que la història sempre és subjectiva, perquè mai no podrem conèixer com és exactament el passat, ja que només ens n'arriben fragments: documents sobre uns afers concrets; memòries personals d'aquells que han viscut els fets; restes arqueològiques que hem d'interpretar, etc. Per tant, l'historiador, a partir d'aquestes informacions, reconstrueix el passat fins on pot i supleix allò que no sap amb la imaginació, tot servant, però, la màxima fidelitat possible a les dades que en té. D'aquí que Duby cregui que la història solament és un discurs subjectiu que algú escriu sobre el passat: «la història —afirma— és el somni d'un historiador». Per això, considera que la història és un «gènere literari», no gaire allunyat de la novel·la, per la qual cosa valora l'expressió i aprofita els recursos literaris en la construcció del discurs històric. A més, el treball de l'historiador és com una tasca que ha d'anar adreçada més al gran públic i no pas tant als especialistes. Duby assaja d'incorporar a la història qüestions que la historiografia tradicional marginava, car «tot pot ésser objecte de la història». Així, una de les feines més conegudes que va fer és la codirecció, amb Philippe Ariès, de la *Histoire de la vie privée* (1985-1987). Georges Duby atorga a la geografia i a l'antropologia un paper determinant en l'estudi del passat. Així, en els estudis sobre l'Edat Mitjana, Duby situa els homes i els fets en el seu context geogràfic, en el seu paisatge. Com Georges Duby, Baltasar Porcel, a *Mediterrània. Onatges tumultuosos*, mostra les societats com a cossos vius, influïts per un context geogràfic determinat i, a partir de les dades que les fonts històriques li han proporcionat, narra el passat històric com un novel·lista que s'adreça al públic en general.

¹⁶ DUBY, LARDREAU 1988.

5. UN EXCURS: PORCEL I L'INSTITUT CATALÀ DE LA MEDITERRÀNIA

Fins ara ens hem referit a la relació, diguem-ne, «teòrica» de Baltasar Porcel amb la Mediterrània. Ara, en canvi, hem de parlar de la tasca «pràctica» de l'escriptor al capdavant de l'Institut Català de la Mediterrània. Encara que aquesta activitat pertanyi més al vessant «polític» o de «gestor» de Porcel, sens dubte els dotze anys en què va dirigir aquesta institució oficial han influït en l'obra i trajectòria intel·lectuals.

L'any 1988 la Generalitat de Catalunya va crear l'Institut Català de la Mediterrània d'Estudis i Cooperació, un organisme amb seu a Barcelona que depenia de la Conselleria de Presidència de la Generalitat de Catalunya. De fet, era un projecte impulsat molt directament pel president de la Generalitat, Jordi Pujol. L'origen d'aquesta idea sembla que es remuntava ja als anys de col·laboració entre Pujol i Porcel a la revista *Destino*. Baltasar Porcel havia dirigit *Destino* l'etapa en què Jordi Pujol n'era el propietari i ara el president li encarregà crear, posar en marxa i impulsar la nova institució. La idea de crear l'Institut Català de la Mediterrània naixia de la necessitat de recuperar la dimensió mediterrània de Catalunya com una manera de projectar la cultura catalana i la societat a l'exterior, tot començant pels països de l'entorn geogràfic més immediat. L'interès posat en Europa aquests anys i els anteriors feia pensar en el perill que suposava identificar Europa únicament amb els països del nord, tot oblidant no solament els països europeus de la conca mediterrània, sinó també els del nord d'Àfrica i de l'Extrem Orient, les relacions amb els quals sovint havien estat més estretes que amb alguns dels països del nord europeu. L'Institut Català de la Mediterrània tenia els objectius de projectar Catalunya envers la Mediterrània i revitalitzar l'esperit mediterrani de Catalunya. Ara bé, la institució responia a una estratègia que pretenia influir sobre l'actitud de l'Estat espanyol i de la Unió Europea, i també sobre la societat civil, envers Catalunya i la Mediterrània.

«Quan vam crear l'Institut Català de la Mediterrània ³/₄diu Baltasar Porcel a Antoni Planas³/₄ no existia la dimensió mediterrània com a element de primera. No havíem conceptualitzat el terme mediterrani i sí d'altres com Europa, Amèrica Llatina, països de l'Est. El motiu hem de cercar-ho en tres segles i mig de decadència del fet mediterrani. Però, si hom s'hi fixa, ens trobem que conceptes com democràcia, drets humans, benestar i estat de dret són plenament mediterranis i que ja existien en temps de Pericles, al segle v

abans de la nostra era. A la Mediterrània, hi ha la major concentració d'art del món; és bressol de moltes civilitzacions; la història, el passat de Catalunya i de l'imperi espanyol són mediterranis».

Mediterrani és el concepte del diàleg i la idea de l'home com a centre de totes les coses. En aquest sentit, la Mediterrània torna a ser exigent com a zona clau del planeta, com a zona emergent d'aquesta Unió Europea dominada per una Alemanya molt potent.

El segle XVI, en tancar-se els camins de l'Orient, Espanya es projecta cap a l'Atlàntic i perd la noció mediterrània; Andalusia és mediterrània en l'estat més festiu; Miguel de Cervantes és un escriptor de la Mediterrània i escriu sobre aquesta mar. A Espanya no hi ha cultura atlàntica, tal vegada a Galícia es podria discutir si existeix una Espanya barroca que mira cap a les Canàries i Amèrica, però Espanya és, abans de res, mediterrània.

La Mediterrània ha estat les golfes d'Europa, però ara també és futur. Aquesta zona té moltes coses a dir i, entre els països riberencs, Catalunya i Espanya han de desenvolupar un paper decisiu. És aquí on té una funció fonamental el nostre Institut (Planas, 2003: 156-157).

La creació de l'Institut Català de la Mediterrània va topar amb l'oposició d'alguns sectors del món polític i cultural català, tal com explica Porcel en el pròleg del llibre de Popper, *Un món de propensions*:

Malgrat que alguns grups polítics i culturals el van considerar, sense cap coneixença ni raó que ho provés, una mena d'acte contra natura. Contra la seva natura, una fosca barreja de política sectària, enveja personal, agressivitat i frustració sociològiques, barreja que ells consideraven evidentment l'única que ha d'existir: negra vigència de la gran advertència de Popper sobre la societat tancada... (Porcel, 1993: 7).

L'any 1997 Porcel intentà deixar l'Institut Català de la Mediterrània, però Pujol no li permeté que abandonàs el càrrec. Tanmateix, el gener de l'any 2000, l'Institut Català de la Mediterrània d'Estudis i Cooperació va passar a dependre de la Conselleria de Governació i Relacions Institucionals, el conseller de la qual era Josep Antoni Duran i Lleida, i aleshores Porcel pogué formalitzar la renúncia. Tot i això, Porcel va continuar coordinant el Premi Internacional Catalunya, adscrit a Presidència de la Generalitat, i també fins el 2003 va continuar sent assessor del president Pujol en temes de projecció exterior.

Entre les activitats dutes a terme per l'Institut Català de la Mediterrània, hem de destacar una important tasca editora d'assaigs, de catàlegs i publicacions, i activitats diverses (simposis, trobades, conferències, seminaris, etc.) centrades en els problemes més diversos dels països de la Mediterrània. Això a banda, la creació del Premi Internacional Catalunya ha estat un dels fets que han donat més reconeixement internacional a l'Institut Català de la Mediterrània. És un premi destinat a reconèixer la labor d'aquelles persones que, amb el seu treball, han contribuït a desenvolupar els valors humans, culturals o científics arreu del món. Les candidatures són presentades per acadèmies, centres culturals o d'investigació. Entre els anys 1989 i 2003, el varen rebre el filòsof anglès Karl R. Popper (1989), el físic pakistanès Abdus Salam (1990), l'oceanògraf francès Jacques-Yves Cousteau (1991), el músic rus Mstislav Rostropòvitx (1992), el genetista italià Luigi Luca Cavalli-Sforza (1993), el sociòleg francès Edgar Morin (1994), el polític i escriptor txec Václav Havel, el polític alemany Richard von Weizsäcker (1995), l'escriptor turc Yashar Kemal (1996), l'economista indi Amartya Sen (1997), el polític francès Jacques Delors (1998), l'escriptora anglesa Doris Lessing (1999), l'historiador marroquí Abdallah Laroui (2000), l'historiador italià Andrea Riccardi (2001), l'assagista i crític literari nord-americà Harold Bloom (2002) i l'escriptora i activista social egípcia Nawal al-Sa'dawi (2003).¹⁷

A més, a través de l'Institut Català de la Mediterrània, la Generalitat de Catalunya va organitzar algunes activitats de política exterior, com els viatges oficials que Jordi Pujol féu a Tunísia, al Marroc, Itàlia, França..., o l'establiment de relacions amb el Ministeri d'Afers Exteriors i amb l'Institut Cervantes. Un esdeveniment important fou l'organització, l'any 1995 a Barcelona, del Fòrum Civil Euromed, una trobada anual de la societat civil euromediterrània en què s'aborden els problemes dels països mediterranis a través de les aportacions

---

¹⁷ El jurat del Premi Internacional Catalunya estava format per membres del Consell Assessor de l'Institut Català de la Mediterrània, del qual han format part Ricard Bofill, Abdelwahab Bouhdiba, Julio Caro Baroja, Georges Duby, Tahar Ben Jelloun, Hugues de Jourvenel, Fernando Lázaro Carreter, Andreu Mas-Colell, Predag Matvejevic, Federico Mayor Zaragoza, Joaquim Molas, Edgar Morin, Simon Nora, Joan Oró, Amos Oz, Leonardo Sciascia, Hugh Thomas, Antonino Zichichi, Enric Agulló, Xavier Bru de Sala, Jordi Pujol, Umberto Colombo, Massimo Livi-Bacci, Gustavo Villalpalos, Karl Popper, Mstislav Rostropòvitx i Baltasar Porcel. Cal anotar que alguns dels guardonats, després de ser-ho, han estat membres del jurat.

de la societat civil. En aquesta ocasió, hi participaren més de 1.200 experts dels diversos camps dels països de l'àrea mediterrània. Posteriorment, l'Institut Català de la Mediterrània d'Estudis i Cooperació ha passat a anomenar-se Institut Europeu de la Mediterrània i actualment és un consorci format per la Generalitat de Catalunya, el Ministeri d'Afers Exteriors i l'Ajuntament de Barcelona. En un temps en què la nostra societat viu molt de prop problemes com el de la immigració, la tasca d'una institució d'aquest tipus té una importància cabdal.

Significativament, els anys de dedicació de Baltasar Porcel a l'Institut Català de la Mediterrània coincideixen amb una etapa en què minvà la publicació de novel·les. Aquests dotze anys només en tragué tres: *El divorci de Berta Barca* (1989), *Lola i els peixos morts* (1994) i *Ulisses a alta mar* (1997). I tal volta, entre la resta de llibres seus apareguts aquests anys (volums de contes, llibres de viatges i reportatges, volums de les obres completes, etc.), sobresurt especialment *Mediterrània. Onatges tumultuosos* (1996), l'obra més vinculada precisament a la mar Mediterrània i a la *mediterraneïtat*. Porcel va fer balanç de la seva activitat al capdavant de l'Institut Català de la Mediterrània amb aquestes paraules:

Durant dotze anys vaig dedicar totes les meves energies a convertir una idea que va sortir del no-res en el que avui és l'Institut Català de la Mediterrània. Ho he fet acompanyat d'un bon grapat de gent molt vàlida i sempre amb l'absolut suport i moltes direccions del president Jordi Pujol, que va creure en el projecte des del primer moment. Avui l'ICM és una institució important i la seva transcendència queda demostrada per fets objectius: el prestigi i la influència internacional que té, la quantitat de sinopsis, estudis, publicacions i més actes que organitza cada any. Tot això em va suposar un grandíssim esforç que no podia continuar fent. Havia abandonat moltes coses, per fer-ho, i ja estava cansat.

Estic molt orgullós de l'Institut, del que ha significat, dels projectes que hem duit endavant, de tota la feina feta. Però també m'ha provocat molts maldecaps. L'ICM era un element polític i, per això, he hagut d'aguantar moltes envestides contra mi. La política es basa que els fets objectius, el que s'aconsegueix, el prestigi que dóna, no tenen cap importància, el que realment importa són els fets partidistes. I els atacs han estat molt forts i sense raó durant tots aquests anys. Especialment quan van veure que la cosa funcionava, que l'Institut era útil, que feia una bona feina. Jo he estat l'objectiu principal de totes les agressions (Planas, 2003:F 158-159).

6. CONCLUSIONS

Baltasar Porcel es defineix com un home mediterrani i, per tant, la seva obra i el seu pensament no poden deixar de ser-ho. Nosaltres, en aquestes pàgines, hem volgut aproximar-nos a aquesta dimensió de l'escriptor, conscients que encara hi podríem aprofundir molt més. La reivindicació de la *mediterraneïtat* que Porcel ha fet no és fruit d'un ideal utòpic i compta, no sols amb una tradició cultural autòctona, sinó que també se sosté en les teories d'alguns dels intel·lectuals europeus contemporanis més importants. Així, ha construït una teoria atractiva i moderna, viva i il·lusionant per a tots els que vivim en aquestes riberes. Porcel ha incardinat la idea de *mediterraneïtat* en la seva concepció de la vida (individualisme, diàleg, capacitat de pacte, valor de l'acció, sensualitat, importància de la història, etc.) i, a la vegada, ha redefinit l'espai en el qual, i des del qual, com a ciutadans dels Països Catalans, ens hem de projectar en el món. Sobretot, però, ha vist en la Mediterrània una força vital inacabable, això és —i finalitzaré amb els seus mots—, «la crida de la vida intensa, de la frondosa diversitat, la que estira amb força de nosaltres», i ens inscriu «en el món dels mons mediterranis» (Porcel, 2007).

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BALTASAR, Basilio (1994). «El "regne ocult" de Baltasar Porcel». A: Rosa Cabré (ed.). *Baltasar Porcel, de la realitat al mite. Antologia crítica*. Palma: Govern Balear, Conselleria de Cultura, Educació i Esports, pàg. 231-234.
- BRAUDEL, Fernand [et al.] (1988). *El Mediterráneo*. Madrid: Espasa-Calpe, pàg. 9-11.
- CABRÉ I MONNÉ, Rosa (1993). «Història i construcció del mite d'Andratx». A: Rosa Cabré (ed.). *Baltasar Porcel, de la realitat al mite. Antologia crítica*. Palma: Govern Balear, Conselleria de Cultura, Educació i Esports, pàg. 85-100.
- D'ORS, Eugeni (1982). *Glosari*. Barcelona: Edicions 62.
- DUBY, Georges; LARDREAU, Guy (1988). *Diálogo sobre la Historia*. Madrid: Alianza Editorial.
- FERRER, Antoni-Lluc (2001). «Le mythe de la Renaissance catalane: une question de chronologie dans la culture méditerranéenne?». A: AA. VV. *Els Països Catalans i el Mediterrani: mites i realitats*. Actes del Segon Col·loqui de l'Association Française des Catalanistes. Rennes 1999. Introducció de Mathilde Bensoussan. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàg. 115-143.

- GARRIGA, Carles (1981). *La Restauració clàssica d'Eugeni d'Ors*. Barcelona: Curial i Departament de Filologia Grega de la Universitat de Barcelona.
- GUILLOT, Philippe (1999). «Edgar Morin, la transdisciplinarité... et nous». *Dees* 115 (març), pàg. 43-48.
- LAÍN ENTRALGO, Pedro (1968). «Prólogo». A: Baltasar Porcel. *Las sombras chinescas*. Barcelona: Taber, pàg. 11-14.
- MOLAS, Joaquim (1991). «Notes per a una introducció». A: Rosa Cabré (ed.). *Baltasar Porcel, de la realitat al mite. Antologia crítica*. Palma: Govern Balear, Conselleria de Cultura, Educació i Esports, 1994, pàg. 17-40.
- MORADIELOS GARCÍA, Enrique. «Fernando Braudiel (1902-1985): la historia sin sujeto». Consulta en línia: <<http://www.nodulo.org/ec/2002/n004p01.htm>>.
- MORIN, Edgar (1994). *Alerte en Méditerranée*. Consulta en línia: <<http://www.archi-press.org/morin/mediterranee.htm>>.
- PLANAS, Antoni (2003). *Baltasar Porcel. La novel·la de la vida*. Palma: Lleopard Muntaner Editor.
- PONS, Pere Antoni (2007). «Baltasar Porcel i l'aventura del món». *Lluc* 856 (març-abril), pàg. 9-15.
- POPPER, Karl R. (1993). *Un món de propensions*. Barcelona: Edicions 62.
- PORCEL, Baltasar (1968). *Els argonautes*. Barcelona: Edicions 62.
- (1991). *Obres Completes/3. Punts cardinals*. A cura de Rosa Cabré. Barcelona: Proa.
- (1993). «Pròleg: Sir Karl a Catalunya». A: Karl R. Popper. *Un món de propensions*. Barcelona: Edicions 62, pàg. 5-16.
- (1999). «Unitat versus uniformitat». A: Maria-Àngels Roque (dir.). *L'espai mediterrani llatí. És possible un lobby mediterrani dins la UE?* Barcelona: Proa, pàg. 19-20.
- (2002 [1996]). *Mediterrània. Onatges tumultuosos*. Barcelona: Proa.
- (2007). *Das Buch, die Himmel und die Erde. El Llibre, el Cel i la Terra. Books, Heaven and Earth. El Libro, los Cielos y la Tierra*. (Frankfurt, 14 d'octubre). Consulta en línia: <<http://www.vilaweb.cat/media/attach/vwedts/docs/porcelfrankfurt.pdf>>.
- (dir.). (1996). *El Mediterráneo: una globalidad emergente*. Madrid: Universidad Complutense.
- PRUDON, Montserrat (2001). «La Méditerranée, un monde à l'envers ou la référence escamotée». A: AA. VV. *Els Països Catalans i el Mediterrani: mites i realitats*. Actes del Segon Col·loqui de l'Association Française des Catalanistes. Rennes 1999. Introducció de Mathilde Bensoussan. Barcelona: Publicacions de l'Abadía de Montserrat, pàg. 233-249.
- PUIG, Valentí (1988). «La Mediterrània encantada de Baltasar Porcel». *Catalònia cultura* 9, pàg. 10-11.

- (1991). «Les Illes encantades segons Porcel». A: Rosa Cabré (ed.). *Baltasar Porcel, de la realitat al mite. Antologia crítica*. Palma: Govern Balear, Conselleria de Cultura, Educació i Esports, 1994, pàg. 55-68.
- ROQUE, Maria-Àngels (dir.). *L'espai mediterrani llatí. És possible un lobby mediterrani dins la UE?* Barcelona: Edicions Proa.
- SOLDEVILA, Llorenç (1998). «Una aproximació al *Mare Nostrum* de Baltasar Porcel». *Lluc* 806-807 (setembre-octubre), pàg. 20-23.
- TOURNIER, Renée (2001). «Méditerranée et idée de Méditerranée: du symbolique à l'abstraction». A: AA. VV. *Els Països Catalans i el Mediterrani: mites i realitats*. Actes del Segon Col·loqui de l'Association Française des Catalanistes. Rennes 1999. Introducció de Mathilde Bensoussan. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàg. 29-38.
- VALLCORBA, Jaume (1994). *Noucentisme, Mediterranisme i classicisme. Apunts per a la història d'una estètica*. Barcelona: Quaderns Crema.

